

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Tefsir Literatürü Bağlamında Allah'ın Sosyal Hayatı Tanzimi
Meselesi

The Matter of Allāh's Regulation of Socioeconomic Life
in the Context of Tafsīr Literature

Yazar / Author

Bayram AYHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler
Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Niğde / TÜRKİYE

byrmayhan@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1851-0204>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi/ Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 03/09/2019

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 24/12/2019

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2019

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/ December

Yıl/Year: 17 **Sayı/Issue:** 34 **Sayfa /Page:** 141-174

Atıf/Citation: Ayhan, Bayram. "Tefsir Literatürü Bağlamında Allah'ın Sosyal Hayatı Tanzimi Meselesi". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Aralık 2019), 141-174 <https://doi.org/10.35209/ksuifd.615120>

- *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

Tefsir Literatürü Bağlamında Allah'ın Sosyal Hayatı Tanzimi Meselesi

Öz

Allah'ın sosyoekonomik hayatı tanzimi meselesi öncelikle kelamcılar tarafından tartışılmış bir konudur. Kelam âlimleri Allah'ın emtianın fiyatını direkt yahut dolaylı olarak belirlemek suretiyle sosyo ekonomik hayatı tanzim ettiğini belirtmişlerdir. Allah'ın sosyal tanzim ettiğini beyan eden diğer isimler İbn Haldun (ö. 808/1406) Adam Smith (ö. 1790) ve John Bates Clark (ö. 1938) gibi sosyoloji veya iktisat sosyolojisi konusunda mütehassıs olan şahsiyetlerdir. Bu isimlere ve bazı kelamcılara göre her insanın beşerî ve tabiî ihtiyaçları onu iş bölümüne zorlar. Bu etken ile insanlar ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken tüm sosyal hayatın düzen içerisinde devam etmesini sağlarlar. Bu konuya münhasır bazı âyetler ekseninde tefsir literatürünü tahlil ettiğimizde sosyologların beyan ettiği görüşün hâkim olduğunu görmekteyiz. Allah insanları ekonomik imkânlar ve yetenekler bakımından birbirinden farklı yaratmış, bu farklılıklar sosyal hayatın düzenini sağlamıştır. Makalenin gayesi tefsir literatürünce çalışmamıza konu olan olguya dair beyan edilen hususları tafsil etmektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, âyet, tefsir literatürü, sosyal hayat, tanzim, rızık.

The Matter of Allāh's Regulation of Socioeconomic Life in the Context of Tafsīr Literature

Abstract

The matter of regulation of socioeconomic life by Allah firstly has been discussed by the theologians. These theologians have expressed that Allah regulates socioeconomic life by determining the price of goods directly or indirectly. The other persons who say that Allāh intervenes in social life are Ibn Khaldūn, Adam Smith and John Bates Clark who are proficient in sociology and economy sociology. According to these names and theologians, every human's

natural needs enforce them to the work-sharing. Because of this factor when humans try to resolve their needs, they provide continuing social life in order. When we analyze tafsir literature in the context of some verses exclusive to this matter we saw that sociologist's opinions dominate. Allah has created human different with regard to their economic opportunities and abilities. This diversity has supplied the order of social life. The aim of article is elaborate the matters which has been subject to the article put into words by the literature of tafsir about the regulation of socioeconomic life by Allah.

Keywords: Tafsir, verse, tafsir literature, social life, regulation, sustenance.

Giriş

Ehl-i Sünnet'in rızık ve insanın ihtiyaçları ekseninde emtia'nın değerinin değişimine dair argümanlarının tümünde tek âmil Allah'tır. Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/712) mervî rivâyete göre halk Hz. Peygamber'e müracaat ederek fiyatların yükseldiğini ve bu konuda uygun bir tespit yapmasını ister. Hz. Peygamber onlara şöyle cevap verir: "Fiyatları koyan Allah'tır. Rızık veren, artırıp eksilten de O'dur. Ben ise, hiç kimse benden ne kan ne de mal hususunda hak talebinde bulunmaz olduğu halde Allah'a kavuşmamı diliyorum."¹ Ehl-i Sünnet kelamcılarında olan Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (ö. 324/936) fiyatların artışını insan psikolojisi açısından tavzih eder. Allah malların azalacağı veya yok olacağı düşüncesini kalplere yer-

¹ Ahmed b. Hanbel, *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Kahire, Müessesetu Kurtubâ, ts.), 3/156; Süleyman b. el-Eş'âs Ebû Dâvud, *Sünenu Ebi Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009), "Büyü", 51; Muhammed b. İsa et-Tirmîzi, *Sünenu't-Tirmîzi*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru ihyâi't-turasi'l-'Arabî, 2001), "Büyü" 73. Bu konuda tafsilat için bk. Sefa Bardakçı "Mezheplere Göre Hür İrade ve Fiyat İlişkisi", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 3/1 (2010), 111-113; Şerafettin Gölcük, *Kelam Açısından İnsan ve Fılleri* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 1979), 247-250; Muhit Mert, "Kelam İlminde Fiyat Konusundaki Tartışmalar: Bâkîllânî ve Kâdi Abdulcebbar Örneği", *EKEV Akademi Dergisi* 15/2 (1998), 162-163.

leştirmek suretiyle malların pahalı veya ucuz olmasını sağlar.² Bir diğer Eş'ârî kelamcısı olan Bâkîllânî (ö. 403/1013), rızkın taksimi ve fiyatların değişimi hususunda Allah'ın iradesini insanın doğal ihtiyaçları ekseninde yorumlar. İnsanlarda alım/alışveriş arzusunu, ihtikâr³ ve mal biriktirme isteğini yaratan Allah'tır. Mamafih, insanların gıda ve benzeri temel yaşam araçlarını alma zorunluluğunu yaratan da Allah'tır. Eğer insanların beslenme ve barınma gibi ihtiyaçları olmasaydı birçok eşyaya muhtaç olmayacak ve onunla ilgilenmeyeceklerdi. Dolayısıyla ihtiyaçlar ekseninde emtianın değerindeki artma ve eksilme, malların az veya çok bulunmasına bağlı olmayıp, Allah'ın insanların duyularını ihtiyaçları olan yiyecekleri almalarına matuf harekete geçirmesiyledir.⁴

Eşyanın fiyatının Allah'ın takdiriyle değişim arzettiği⁵ düşüncesini izhar eden bir diğer kelamcı İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî'dir (ö. 478/1085). Cüveynî'ye göre fiyatlar Allah'ın hükmüne göre cereyan eden bir düzene tabidir. Fiyatlar, bolluk, kıtlık ve arz-talep gibi olguların yanı sıra insanın iradesi dışındaki etkenlerle şekillenir. Haddizatında fiyatların değişimini sağlayan ve insanın iradesinin kapsamında bulunan şahsi arzular veya arz-talep gibi hususlar da Allah'ın takdirine bağlıdır. Dolayısıyla fiyatları belirleyen tek müessir Allah'tır ve insanın fiyatların değişiminde rolü olduğunu söyleyen Mu'tezile âlimleri hata etmiştir.⁶ Sünnî kelamcılardan Teftâzânî'ye (ö. 792/1390) göre emtianın pahalılık veya ucuzluğu, Allah'ın yarattığı birtakım sebepler ile şekillenmektedir. Bu

² Ebû Bekr İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, nşr. Daniel Gimaret (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987), 138-139.

³ İhtikâr, karaborsacılık ve istifçilik anlamında bir terimdir. Bk. Cengiz Kallek, "İhtikâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/560-565.

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *et-Temhîd* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübîs's-Sekâfiyye, 1957), 330-331.

⁵ Adüduddîn el-İcî de bu kanaatte olanlardandır. Bk. Abdurrahman b. Ahmed el-İcî, *Mevâkıf fi İlmî'l-Kelâm* (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, ts.), 320.

⁶ İmâmu'l-Harameyn Adullah b. Yûsuf el-Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâidi'l-edilleti fî usûli'l-İtikâd*, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih (Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009), 367.

nedenle malın fiyat değişiminde kulun bir müdahalesi yoktur. Zira bir malın azalması ve ona talebin artması, yahut aksine malın artıp fiyatının azalması konusu kulun gücünü aşan bir husustur. Tef-tazânî yol emniyeti, stokçuluk veya bazı emtianın satışının yasaklanması gibi insana ait bazı etkenlerle fiyat değişiminin bir vakıa olduğunu kabul eder. Fakat insanın ihtiyarı en nihayetinde Allah'ın takdirine bağlı olduğu için fiyatları belirleyen yine Allah'tır.⁷

Mu'tezili kelamcılardan Kâdi Abdülcebbâr (ö. 415/1025) kelamın kadim meseleleri olan kaza ve kader bağlamında Allah'ın ilahi kanun ve hikmetler çerçevesinde rızkın bolluk veya kıtlığını gerçekleştirdiğini ifade eder. Fiyatların kader-kaza ile ilgisine dair soruya; "evet, fiyatlar Allah'ın kazası ve kaderidir", şeklinde cevap verir.⁸ Allah belirli zamanlarda bir metâyı bollaştırır. Bu surette insanlar söz konusu maldan daha uygun ve daha fazla istifade eder. Yine Allah, hastalık gibi bazı etkenler vesilesiyle bazı malları insanların rağbetinden düşürerek ucuzlatır.⁹ Fiyatların şekillenmesinde İlâhî müdahaleyi asıl kabul eden Kâdi Abdülcebbâr, insanların rolünü pahalılaşma ekseninde işlevselleştirir. Bazen insanlar, anarşi, savaş, ihtikâr vb. vesilelerle fiyatları yükselme yönlü etkilerler. İnsanların kulun aleyhine olan pahalılaşmada etken olduğu anlayışı Mu'tezilenin olumsuzluk durumlarının insana nispet edilmesi kabulüne matuftur. Zira Allah kul için kötü olanı irade etmez.¹⁰

Şii müellif Ebû Ca'fer et-Tüsî (ö. 460/1067) bir malın pahalı veya ucuz olmasında hem Allah'ın hem de insanın etkisinin olabile-

⁷ Mes'üd b. Ömer b. Abdulah Sadu'ddîn et-Teftazânî, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, thk. Ahmed Hicâzi es-Sekâ (Kâhire: Mektebetu'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1988), 228. Kâdi Ebu'l-Hasan Abdülcebbâr, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhidi ve'l-'adli*, thk. Muhammed Mustafa Hilmi (Kâhire: el-Müessesetu'l-Mısriyye, ts.), 11/55. Bu hususta ayrıntı bilgi için bk. Mert, "Kelâm İlminde Fiyat Konusundaki Tartışmalar", 166-169; Arif Yıldırım, "Kelâm Açısından Fiyatların Yükselişi ve Düşüşü", *EKEV Akademi Dergisi*, 15/2 (1998), 150-152; Abdulkadir Çitil, "Ehli Sünnete Göre Rızık", *Gümüşhane Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 8/8 (Haziran 2019), 29-30.

⁸ Kâdi Abdülcebbâr, *Şerhu Usûli'l-Ĥamse*, thk. Abdulkerim Osman (Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1996), 787.

⁹ Kâdi Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 11/58.

¹⁰ Kâdi Abdülcebbâr, *Şerhu Usûli'l-Ĥamse*, 788.

ceğini söyleyerek kısmen Kâdî Abdülcebbar'a benzer bir yorum yapmıştır. Allah hububatı çoğaltır, insanları azaltır ve insanların yiyeceğe isteğini azaltırsa fiyatlarda ucuzlama olur. Aksine hububat azalır, insanlar çoğalır ve yiyeceğe talep artarsa fiyatlar da artar.¹¹

Allah'ın fiyatları tanziminden sonra sosyal hayatın düzeni için elzem olan insanlar arasındaki sosyal ve ekonomik farklılıklar konusuna mücmel surette temas edeceğiz. Öncelikle bu konudaki yorumları zikredecek, bilahare müfessirlerin bu konuya dair görüşlerini tavzih etmeye çalışacağız.

İnsanlar cinsiyet ve milliyet gibi farklılıkların yanı sıra değişik yetenek ve imkânlarla sahip olarak doğarlar. Bu farklılıklar insanların sosyal hayatın gerektirdiği farklı işleri bölüşmelerini ve bu suretle yaşamlarını düzen içinde idame etmelerini sağlar. İş bölümünün sosyo ekonomik hayatın tanzimi için önemli olduğu görüşünün oldukça erken bir dönemde dile getirildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda Platon'un (MÖ. 427- 347) *Devlet*'inde yer alan dikkate değer örnek zikredilebilir. Bir gemi ile yolculuğa çıkan bir grup insan, geminin şiddetli bir fırtınayla batması sonrası ıssız bir adaya çıkar ve hayatta kalmak için bazı eylemlerde bulunurlar. Fakat iş bölümü olmadığı için ortam anarşiye döner. Şayet bu insanlar ıssız adada iş bölümü yapsalardı hayatları ve işleri daha kolay olacaktı.¹²

İş bölümü konusunda dikkate değer yorumlar yapan bir diğer isim İbn Haldun'dur. İbn Haldun iş bölümünün hayatın idamesi için elzem olduğunu söyler.¹³ Her birey zorunlu ihtiyaçlarını gidermek için başka alanlarda çalışan insanlara muhtaçtır. Ekmeği yapması için gerekli olan zirai ve sınıî malzemeleri yalnız başına

¹¹ Ebu Cafer Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *el-İktisad el-hâdî ila tarîki'r-raşâd* (Tahran: Mektebetü'l-Câmîa, h. 1400), 106-107; Fiyatların oluşumunda insan faktörünün rolüne dair bilgi için bk. Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2004), 2/494-495.

¹² Platon, *Devlet*, çev. Yılmaz Dağlı (İstanbul: Anonim Yayıncılık, 2016), 76-79.

¹³ Müellif bu görüşünü makalemize konu olan ve ilerde tafsil edilecek Zuhruf Süresi 32. âyet bağlamında dile getirmiştir. İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/535. Bu konuda tafsilatlı bilg için bk. Ejder Okumuş, "İbn Haldun'da Kur'an'ı "Sosyolojik" Okuma", *Diyanet İlmî Dergi -Kur'an Özel Sayısı- 2/53* (2012), 360-361.

elde etmesi neredeyse imkansızdır. Dolayısıyla daha karmaşık ilişkilerin bulunduğu yapılarda iş bölümünün gerekliliği tartışılmaz bir durumdur.¹⁴ Bu konuda yorum yapan bir diğer isim Adam Smith'tir. Smith, daha çok arıların doğal hayatındaki çalışma düzeni gibi bir iş bölümü vurgusunu öne çıkarır.¹⁵

Smith, farklı iş alanlarında çalışan insanların kendi çıkarları peşinde koştururken¹⁶ toplumsal hayatın devamına ve kolektif gelişmeye vesile olduklarını söyler.¹⁷ Smith, sosyal hayatın devamını sağlayan bu durumu görünmeyen bir elin kontrol ettiğini söylemektedir.¹⁸ Çoğu isme göre Adam Smith'in "görünmez eli" "Tanrı'nın eli'dir ve onun inayeti sayesinde inkisara uğrayan sosyal hayat ve piyasa tekrar düzene kavuşmaktadır.¹⁹

Çağdaş dönem iktisat teorisyenlerinden John Bates Clark sosyal hayatın yanı sıra ekonomiyi doğru okuyabilmek için dinsel öğretilere ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Clark'a göre her türlü düzen gibi ekonomik düzenin bozulmasının sebebi dinden

¹⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/79-80.

¹⁵ Wilhelm Barber, *History of Economic Thought* (London: Penguen, 1972), 24-26; Mahmut Arslan, "İktisat Sosyolojisi Bakımından Adam Smith", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/2 (1991), 157. Platon'un aksine Adam Smith, iş bölümündeki uzmanlaşmanın insanın doğasından veya yaratılıştan gelmediğini, insanlardaki yetenek farkının oldukça az olduğunu, bireyin belirli bir zamandan sonra geçimini sağlayacağı işe yönelmesiyle ortaya çıkacağını söylemiştir. Bk. Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, çev. Haldun Derin (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 14-15.

¹⁶ Bu bir anlamda kişinin çıkarının onu zorlamasıyla meydana gelen bir durum olup, İbn Haldun bu olguya yıllar öncesinden dikkat çekmiştir. Zira insanlar içgüdüsel bir şekilde yardımlaşmadıkları ve akli melekeleriyle de bu davranışa yönelmedikleri için yardımlaşmaya zorlanmaları gerekir. Bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/534.

¹⁷ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (Sao Paulo: Metalibri, 2006), 16-18; Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, çev. Derman Kızılay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 13-17.

¹⁸ Smith, *Ulusların Zenginliği*, 485-486; Ayrıca bk: Ömer Çelik, *İktisat ve Ahlak* (İstanbul: Liberte Yayıncılık, 2003), 64-65; Aydın Yalçın, *İktisadi Sistemler ve Doktrinler Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınevi, 1983), 176-177; Tayyib Dâvudî, "Taksîmu'l-'amel: el-Yedu'l-hafîyye inde ve'l-hâfîzu'l-iktisâdi beyne İbn Haldûn ve Adam Smith" *Mecelletu 'Ulûmu'l-İnsâni* 13/2 (2005), 3-4.

¹⁹ Özgür Önday, *Dinlerin Ekonomisi* (Ankara: Karınca Yayınları, 2017), 11; Peter Harrison, "Adam Smith and The History of The Invisible Hand", *Journal of the History of Ideas* 72/1 (2011), 30-31.

uzaklaşmadır. Mamafih, düzen ilahi tasarımın bir ürünüdür ve düzene karşı gelmek onu yaratana başkaldırmak demektir.²⁰ Yine Friedrich August von Hayek (ö. 1992) sosyal hayatın ilâhî tasarımın vesilesiyle devam ettiğini dile getirerek, Adam Smith'in "gizli el"ine alternatif olarak "kendiliğinden oluşan nizam" görüşünü savunur. Müellif, ekonomideki düzenin doğada cereyan eden ve karmaşık gibi görünen nizamdan doğduğunu söyler. Milyonlarca birbirinden bağımsız insan geçimini sağlamaya çalışırken bu etkileşimlerden doğan karar ve bilgi parçaları karmaşa değil düzen ortaya çıkarır. Bunlar, insan eylemlerinin bir sonucudur ama insan tasarımı değildir. Zira hiçbir kişi veya grubun böylesi bir oluşumu planlaması mümkün değildir.²¹

Biz tefsir literatürünce makalemizin esasını teşkil eden âyetlere dair yorumları aktarmadan önce Allah'ın sosyo ekonomik hayatı tanzimine dair tarihsel süreçte dile getirilen fikirleri zikrettik. Bundan sonraki bölümlerde yukarıda zikredilen düşüncelere dair müfessirlerin yaklaşımını tahlil edeceğiz. Bir makalenin sınırlarını aşmaması için özellikle sosyo ekonomik açıdan yorumlanan iki âyet ile tahdit edeceğiz.

1. Zuhruf Sûresi 32. Âyet

Sosyo ekonomik açıdan makalemize konu olan ilk âyet Zuhruf Sûresi'nin 32. âyetidir. Söz konusu âyet öncesi ve sonrası ile ayrılmaz bir bütünlük teşkil ettiği için önceki ve sonraki âyetlerin de lafzı ve meâli zikredilecektir. Söz konusu âyetin öncesinde Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'i nübüvvete layık görmemelerine dair bir

²⁰ John Bates Clark, *The Distribution of Wealth* (London: The Macmillan Company, 1908), 32-36. Clark'ın mezkur ilahi düzen yorumu Hristiyan temelli olsa da monoteist bir Tanrı anlayışı ile temellendirmesi ve bu düzenin Tanrı sayesinde muntazam bir şekilde çalıştığını vurgulaması dikkate değerdir. Bk. Harry Grignon Brennan, Anthony Michael Charles Waterman, *Economics and Religion: Are They Distinct?* (Boston: Kluwer Academic Press, 1994), 149-152; Sabri Fehmi Ülgener, *Darlık Buhranları Ve İslam İktisat Siyaseti* (Ankara: Mayaş Yayınları, 1984), 126-127.

²¹ Friedrich August von Hayek, *The Constitution of Liberty* (USA: University of Chicago Press, 1960), 27-31.

beyanatı vardır. Sonrasında gelen âyet ise insan değerinin zenginliğe koşut değerlendirilmesini eleştirerek, dünyadaki kıymetli şeylerin Allah katında hiçbir değerinin olmadığını dile getirir. Kısaca bilgi verdiğimiz âyetlerin lafzı ve meâli şöyledir:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرِيبِينَ عَظِيمٍ (31) أَهْمُ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَّعِيشَتُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَذَكَّرَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِيّاً وَرَحِمْتَ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ (32) وَلَوْلَا أَن يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَن يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُؤْتِيَهُمْ سُقُوطاً مِّنَ السَّمَاءِ مَعَارِجاً عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ (33) وَلِيُؤْتِيَهُمْ آبَواباً وَسُرُوراً عَلَيْهَا يَتَكَبَّرُونَ (34) وَزُخْرُفاً وَإِن كُنَّا لَمَّا مَتَّاعِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُنْفِقِينَ (35)

“Ve dediler ki: Bu Kur’ân iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı? Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır. Şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık.”

Bundan sonra müfessirlerin yorumları farklı başlıklar altında tasnif edilerek tanzih edilecektir.

1. 1 Allah'ın Maişeti/Rızkı Belirlemesi

İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) Hz. Peygamber'in nübüvve-te layık olmadığı söyleminin haddi aşan bir ifade olduğunu beyan eder. Allah insanların hayatlarını idame etmeleri için rızkı taksim ettiği gibi nübüvveti dilediğine lütfeder. Bu konuda hiçbir beşerin tercih hakkı olmadığı açıkça izhar edilmiştir. Allah genel olarak tüm insanların özelde de bu âyetin muhatabı olan insanların var olmalarını (dünyaya gelmelerini) ve suretlerini takdir ettiği gibi, geçimlerini de takdir edendir.²²

²² Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kâhire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-dirâsâti'l-'Arabiye, 2001), 20/584; Ayrıca bk. Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, thk. Belhâc b. Said Şerîfî (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1990), 4/103; Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs, 2004), 13/203-204.

Ebu Mansur el-Mâturîdî'ye (ö. 333/936) göre; “أَهْمُ يَسْبِغُونَ رَحْمَةً رَبِّكَ” “Onlar mı Rabbinin rahmetini paylaşıyorlar?”²³ ibaresi Allah dışında hiçbir varlığın insanların rızkının artması veya azalması konusunda imkân ve yetkisinin olmadığına delalet eder. Çalışmak rızkın artmasına vesiledir ve bunun için de sebepler var edilmiştir. Fakat sadece kulun iktisabı rızkını belirlemez. Nitekim bazı insanların imkân ve gayretleri daha fazla olmasına rağmen dünyada darlıkta ve fakirlik içinde olduğunu; aksine imkanları ve gayreti daha az olmasına rağmen bazı insanların daha ferah bir hayat yaşadığını görebilmek mümkündür. Kulun tedbiri mutlak belirleyici değildir, Allah takdiriyle bu konuda taksimde bulunur.²⁴

Zemahşerî (ö. 538/1144) insanın iâşesi için gerekli olan rızık Allah'ın takdir ettiğini fakat haramın rızık olmadığını beyan eder.²⁵ Çünkü haram yoldan temin edilmiştir.²⁶ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) Ehl-i Sünnet'in bu konudaki paradigmasına uygun şekilde²⁷ hem helal, hem de haram rızık Allah tarafından takdir edil-

²³ ez-Zuhrûf, 43/32.

²⁴ Ebü Mansur Muhammed el-Mâturîdî, *Tevilâtu ehli's-sünne: Tefsîru'l-Mâturîdî*, thk. Mecdî Basillûm (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2005), 9/162. Benzeri yorum için bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn: Tefsîru'l-Mâverî*, thk. Abdumaksûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 5/223; Ebü Muhammed Abdullah b. Gâlip İbn Atiyye, *el-Muḥarreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdusselam Abdüşşâfi (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2001), 4/71; Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002), 7/312.

²⁵ Bu görüş Mu'tezile'nin genel kabulüdür. Zira; “Herhangi birinize ölüm gelip de, ‘Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam’ demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın” (el-Münâfikûn, 63/10) âyetinin muktezasınca eğer haram rızık olsaydı, gasp edilen maldan infakın da sevap sayılması gerekirdi. Bk. Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. İbrâhim el-Ebyârî (Beyrut: Dâru'l-Reyyân li't-Turâs, ts.), 143-144; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu Usûli'l-Ḥamse*, 786; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muḡnî*, 11/28; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 307.

²⁶ Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekvâli fî vucûhi't-te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Riyad: Mektebetu'l-Abikan, 1998), 5/439.

²⁷ Ehl-i Sünnet âlimleri Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (ö. 324/936) ve Ebu'l-Mu'in en-Nesefî (ö. 508/1115)'ye göre haram yiyen bir kişiyi Allah'ın rızıklandırmadığını düşünmek isabetli değildir. Zira ömrü boyunca haram yiyen kişiyi de Allah rızıklandırmaktadır. Ehl-i Sünnet âlimleri rızık helal yoldan elde edilebileceği gibi haram yoldan da kazanılabileceğini söylemişlerdir. Eğer kul haram yoldan

diğini söyler.²⁸

Yukarıda zikredilenlere binaen müfessirlerin konumuz olan âyete dair iki yorum yaptıklarını söyleyebiliriz. İlki, insanın maişetine vesile olan rızık sadece Allah belirler. İkincisi, rızık kişinin yetenekleri ile doğru orantılı olamayabilir, bunun mutlak hikmetini Allah bilmektedir.

1. 2. Sosyal Hayatı Tanzimi

Taberî, mezkur âyete dair yorum ve kanaatleri aktardıktan sonra: “لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا” “birbirlerine iş gördürmeleri için” ibaresinin tüm insanlara matuf bir şekilde anlaşılması gerektiğini kaydeder. Allah insanların birbirlerine yardımcı olmaları ve birinin diğerini hizmetinde çalıştırması için birbirinden farklı yaratmıştır. Birisinin elinde bulunan ekonomik imkân diğerinin iş gücü ile karşılıklı hizmet dönüşümünü ve düzeni sağlamaktadır.²⁹

Sa'lebî (ö. 427/1035) zenginlerin para ile fakirleri ücretle çalıştırdıklarını; birinin malı, diğerinin iş gücüyle geçimini sağladığını beyan eder. Sosyal hayatın düzen içerisinde devam etmesi için bu

kazanmaya tevessül ederse Allah, bu eyleme razı olmamakla birlikte kendisine o rızıkı takdir eder. Fakat harama yöneldiği için kendisine ceza terettüp eder. Bk. Ebû Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmûd es-Sâbûnî, *Kitâbu'l-bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usûli'd-dîn*, thk. Fethullah Halîf (Mısır: Dâru'l-Maârif bi Mısır, 1969), 38-39; Ebû'l-Muîn Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, nşr. Hüseyin Atay, Saban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/279; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, 229; İmam Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akaidi, trc. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayhan Yayınları, 1988), 146-147; Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-dîn*, thk. Sâlih b. Abdullah el-'Useymîn (Riyad: Medâru'l-Müslim li'n-Neşr, 2011), 122-124; Ebû Muhammed Nüruddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr Sâbûnî, *Matüridiye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: DİB Yayınları, 2000), 151.

²⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb: tefsîru'r Râzî* (Lübnan: Dâru'l-Fikr li't-Tabaa ve'n-Neşr, 1981), 27/211.

²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/585; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîru'l-Şur'ani'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Sellâme (Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1997), 7/226; İslâm her bireyin sosyal hayattaki rolüne karşılık ne yapması gerektiğine dair tafsilatlı düzenlemeler vazetmiştir. Bu konuda tafsilat için bk. Muhammed Bâkir es-Sadr, *İslâm Ekonomi Sistemi*, çev. M. Keskin & S. Ergün (Ankara: Rehber Yayınları 1993), 1/14-16; Ali Rıza Gül, “İslam İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 37-38.

karşılıklı ilişki Allah'ın takdiriyle cereyan eder.³⁰ Mâverdî (ö 450/1058) insanlar birbirlerine hizmet gördürsünler veya daha liyakatli olanlar yönetimde bulunsunlar diye birbirinden farklı yaratıldıklarını söyler.³¹

Zemahşeri'ye göre Allah insanların geçim vesilelerini ve konumlarını farklılaştırmıştır. Kimini zengin kimini fakir, kimilerini de farklı işlerde yetkin yapmıştır. İnsanların birbirlerinin ihtiyaçlarını görmeleri için bu minvalde takdir etmiştir. Eğer Allah herkesi eşit yaratmış ve dünyanın düzeni, sosyal hayatın idamesi için gerekli olan şartları insanların tercihine bırakmış olsaydı dünyanın düzeni bozulur, sosyal hayat ifsat olurdu.³² Fahreddin er-Râzî de âyeti mezkur manada yorumlamıştır. Allah insanları güç, kuvvet, zayıflık, ilim, cehalet, zeki olma, akli anlamda noksan olma (aptallık), çalışkanlık veya uyuşukluk gibi konularda farklı yaratmıştır. Eğer tüm insanları bu konuda müsavî yaratmış olsaydı, kimse kimseyi hizmetinde kullanamaz, iş bölümü olmaz, fesat ve anarşi olur ve dünyanın düzeni bozulurdu.³³

Âyeti sosyo-ekonomik açıdan değerlendiren bir diğer müfessir Ebu Ca'fer et-Tûsî'dir. Müfessire göre Allah'ın insanları zenginlik ve fakirlik, imkân ve yetkinlik açısından farklı yaratması insanlığın maslahatı içindir. Böylelikle parası olan kişi, ihtiyacını yeteneği olanın iş gücü ile temin eder. Yeteneği olan da ihtiyacını görmüş olur ve böylelikle ihtiyaçlarını gideren insanlar sosyal hayatın düzeninde devamını sağlamış olur.³⁴

Kurtubî (ö. 671/1273) insanların farklılıklarının Allah tara-

³⁰ Ebü İshak Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân: Tefsîru's-S'alebî*, thk. Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2002), 8/333.

³¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/224.

³² Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 5/438.

³³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 27/211; Süleyman Ateş, ekonomik gelişmenin ve toplumsal ilerlemenin insanlara verilen bu farklılıkların bir sonucu olduğunu zikreder. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 8/250

³⁴ Ebü Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'an*, thk. Şeyh Âğa et-Tahrâni (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 9/196; Benzer yorum için bk. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 7/312.

findan onlara bahşedilmiş bir lütuf olduğunu söyler. Böylece birbirlerine yardımcı olmaktadırlar. Bu farklılığın bir diğer sebebi insanları imtihan etmek içindir.³⁵ Bu görüşüne; “Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi yaptık ki bakalım sabredecek misiniz! Rabbin her şeyi görüp gözetlemektedir” (Furkân, 25/20) âyetini mesnet edinmiştir. Allah; “... Bazılarınızı bazılarınızla imtihan etmekteyiz.” (En’âm, 6/53) âyetinde buyurduğu üzere insanları birbiriyle imtihan etmeyi murad etmiştir.³⁶

Seyyid Kutub (ö. 1966) müfessirlerce zikredilenlere ek olarak sınıf ve maddi imkân farkının zorunluluğuna temas eder. Bütün insanlar mutlaka bir diğerinin işini görür/ona hizmet eder. İş veren mühendis ve işçiye, mühendis iş verene ve işçiye, işçi de mühendise ve iş verene hizmet sunmaktadır. Böylelikle hayat devam etmektedir. İnsanlığın varlığı ve sosyal hayatın devamlılığı için değişik rollerin ve farklılığın var olması zorunludur. Bütün insanlar birbirlerinin aynısı olsalardı yeryüzünde hayat sürdürmek mümkün olmazdı. Oysa hayatı yaratan, onun sürekliliğini ve gelişmesini dileyen Allah, üstlenilmesi gereken rollerin farklılığı oranında farklı yetenekler ve kapasiteler yaratmıştır. Rollerin farklılığı rızıkların farklılığını gerektirmiştir.³⁷

Ebu’l-A’lâ el-Mevdûdî de benzer yorumlar yapmaktadır. Allah, bir hikmete bağlı olarak, herkesi aynı yaratmamıştır. Eğer bu eşitsizlik olmasa, hayat çok saçma ve anlamsız olurdu. Allah her şeyin en iyisini bilen olduğu için, birini güzel, diğerini çirkin yaratmıştır. Birini fizik olarak güçlü, diğerini ise zayıf yapılı kılmıştır. Birine akıl ve bedenle ilgili belli kabiliyetler vermiş, diğerini başka yeteneklerle donatmıştır. Kimini zengin, kimini fakir yapmıştır. Bilgi

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Hişâm Semir el-Buhârî (Riyad: Dâru ‘Âlemi’l-Kutub, 1372/1952), 13/28.

³⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/18. İlgili âyete dair Kurtubî’nin benzeri yorumlar için bk. İbn Atiyye, *el-Muḥarreru’l-vecîz*, 4/205; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 24/66; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 6/100-101.

³⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, çev. Bekir Karlığa vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.), 4/213.

ve hikmet üreten ve insanlığın gelişimini sağlayan bu farklılıklardır. Bu nedendir ki insanlar ne zaman bu farklılıkların arasını açmaya veya onları ortadan kaldırmaya yeltenseler, toplumda karışıklık ortaya çıkar.³⁸

Konumuz olan âyetle ilgili yorumların çoğunun sosyal hayatın tanzimi ekseninde olduğunu söyleyebiliriz. Girişte de ifade ettiğimiz üzere sosyal hayatın devamı iş bölümünün varlığına dayalıdır ve iş bölümünün varlığı da insanlar arasındaki farklılıklara koşuttur. Müfessirler, sosyal hayatın devamı için bu farklılığın zorunluluğu noktasında ittifak etmiş ve bunu var edenin de Allah olduğunu beyan etmişlerdir. Şayet insanlar arasında tümüyle bir eşitlik olsaydı hayatın devamı için gereken bazı işler atıl kalacağından dolayı sosyal sistem çöker ve kargaşa kaçınılmaz olurdu. Dolayısıyla insanlar arasındaki ekonomik veya yetenekler yönüyle var olan farklılıklar onların maslahatı ve hayatın devamlılığı içindir.

1. 3. Hürriyet ve Köleliği Takdiri

Dahhâk “لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا” ibaresini insanların işlerini gören köle ve hizmetçiler olarak anlamıştır.³⁹ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/) Allah'ın hürriyeti ve köleliği belirlediğini dile getirir. Böylelikle hürler, köleleri hizmetlerinde kullanırlar ve sosyal hayatta köleler hürler hizmet ederler.⁴⁰ Huvvâri ise insanların birbirlerine iş gördürebilmeleri için temlik olgusunu Allah'ın var ettiğini⁴¹ beyan eder. Ebu'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983) de âyeti efendi-köle karşıtlığında tefsir eden müfessirlerdendir. Allah bazılarını riyaset ve izzet vermiş, bu surette insanların birbirlerine iş gördürmelerini, hürlerin de köleleri hizmetlerinde çalıştırmalarını sağlamıştır.⁴²

³⁸ Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 2/232.

³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/586.

⁴⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Muhammed Şehhâte (Beyrut: Müessesetu't-Târihi'l-'Arabî, 1423/2002), 3/794.

⁴¹ İbare şöyledir: “أي يملك بعضهم بعضا من باب السخرة”. Huvvâri, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 4/103.

⁴² Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed İbrahim es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*:

Müfessirlerin “سخر” fiilinden müştak olan “سخرى” kelimesini hürriyet/kölelik veya kral/köleye inhisar etmelerinde kelimenin sözlük anlamının etkin olduğunu düşünmekteyiz.⁴³ Haddizatında; “Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir.” (Câsiye 45/13) âyetinde aynı kelimedenden müştak olan “سَخَّرَ” fiili Allah’ın bu varlıkları insanların faydası için lütûf ve ihsan olarak var etmesi şeklinde tefsir edilmiştir.⁴⁴ Güneş, Ay ve sair varlıkların insanların hizmetine sunulması bu varlıkların insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan hayati ihtiyaçlara vesile olmalarıdır.⁴⁵ Bu anlamda İbn Âşûr (ö. 1970), insanın sosyal bir varlık olduğunu, dolayısıyla sözlük anlamı muvacehesinde kelimeyi sadece köle-efendi düalizmine indirgemenin doğru olmayacağını söyler. Nitekim erken dönemdeki tabiin müfessirleri dâhil, bir çok müfessirin de belirttiği üzere buradaki “teshir” insanların birbirlerinin işlerini görmeleri, yani iş bölümüdür.⁴⁶ Birbirinden derecelerle üstün kılınma da farklılıklarıdır. Bu da daha önceki çoğu müfessirin belirttiği üzere dünya hayatının düzen içerisinde devam etmesi için Allah’ın bizlere lütfudur.

Bahru’l-‘ulûm, thk. Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1993), 3/207; Ayrıca bk. Ebû Muhammed Hasan b. Mesûd el-Beğavî, *Tefsîru’l-Beğavî: Meâlimu’t-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Riyad: Dâru Tayyibe li’n-Neşr, 1989), 7/212.

⁴³ Zira sözlükler bu kelimeyi; “tahkir etme veya küçümsemeye delalet eder” / “يدل على ما تسخرت من دابة” / “احتقار و استذلال” / “او خادم بلا اجرة و لا ثمن” şeklinde anlamlandırmış ve tahkir etme anlamlarındaki âyetleri de buna mesnet olarak kullanmışlardır. Bk. Ebu’l-Hüseyn Ahmed el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beirut: Dâru’l-Fikr, 1979), 3/144; Ebû’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânu’l-‘Arab* (Beirut: Dâru Sâder, ts.), 4/353; Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Abdulhamid Hendeî (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2003), 2/226; İbn Manzur, *Lisânu’l-‘Arab*, 4/353.

⁴⁴ Ebu İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuhû* thk. Abdulcelil Şulbî (Beirut: ‘Âlemu’l-Kutub, 1988), 4/436; Beğavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 7/242; Nâsiruddîn Ebu’l-Hayr Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl: Tefsîru’l-Beydâvî*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî (Beirut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, ts.), 5/106.

⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 13/95; İbn Manzur, *Lisânu’l-‘Arab*, 4/353.

⁴⁶ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunis: ed-Dâru’t-Tunusiyye, 1984), 25/201-202.

1. 4. Zenginlik ve Fakirliğin Değeri

Müfessirlerin bu konudaki yorumlarını zikretmeden önce sosyo ekonomik yönden dünyada iyi imkânlarda olmanın Allah katında da değerli olmak anlamına geldiğini savunan Kalvinizme kısaca temas edeceğiz. Zira Kalvinizmin kurtuluş söylemi tam bir fatalizm (kadercilik) örneği olup, kurtuluşu ekonomik ölçütlerle belirlemek gibi câlibi dikkat bir durumu da vardır. John Calvin (ö. 1564) tarafından sistematize edilen çift yönlü kader anlayışında kurtuluşa erecekler ve lanetliler ezelde belirlenmişlerdir ve Tanrı'nın bu yazgısını değiştirmek mümkün değildir.⁴⁷ Seçilmişliğin çalışmamızı ilgilendiren yönü, ekonomik imkânların da Tanrı tarafından belirlenmiş olması ve dolayısıyla dünyada iyi imkânlara sahip olmanın Tanrı tarafından seçilmiş olmak anlamına gelmesidir.⁴⁸

Kur'ân insanın değerini ekonomik imkânlar ekseninde belirlenmesini net olarak reddeder. Hz. Peygamber'e inanmayanlara göre Kur'ân ya Mekke'nin zenginlerinden Velid b. Muğire'ye veya Taif'in zenginlerinden Urve es Sekafi'ye indirilmeliydi. Hâlbuki Allah nazârında yücelik, zenginlik veya soylulukla değil, takva iledir.⁴⁹ Allah, nübüvvet payesini müşriklerin zenginlik kıstaslı basit düşünceleriyle belirledikleri kimselere değil, dilediğine vereceğini beyan etmiştir. Ayrıca Allah Velid b. Muğire, As b. Vâil, Ebû Cehil ve Ebu Amr es-Sekâfi gibi kişilere zenginliği Allah katındaki değerlerinden dolayı vermiş değildir. Sadece dünyada insanları imtihan etmek için zen-

⁴⁷ Wilhelm Nielsen, *The Theology of Calvin* (Cambridge: James Clark Cooperation, 2002), 159-160; Ayrıca bk. Muhammed Tarakçı, "Kalvinizmde Kader Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 19/2 (2010), 95-99.

⁴⁸ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Milay Köktürk (Ankara: Bilgesu Yayınları, 2017) 126-128; İshak Torun, "Kapitalizmin Zorunlu Şartı: Protestan Ahlak", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 3/2 (2002), 90-94; Hüsnüye Canbay TATAR, "Din ve Kapitalizm", *Journal of Economy Culture and Society* 45/1 (2012), 153-154; Esra Sincer, "İktisat ve Din İlişkisi: Literatür Değerlendirmesi Zihinsel Arka Plan ve Kurgu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/3 (2017), 933-934.

⁴⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/794; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Müslim Muhammed (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1989), 2/196; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/580-583; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/333.

ginlik vermiştir.⁵⁰

Ebu Mansur el-Mâturîdî bu konuda dikkate değer yorum yapar. Mekkeli müşrikler bir kimsenin zengin olmasının Allah katındaki değerini gösterdiğini zannediyorlardı. Fakat Allah, durumun böyle olmadığını beyan etti. Kendisine dünyada maddi-manevi nice lütuf verilen çoğu insan Allah katında değersizdir. Yine dünyada sıkıntı içerisinde olan nice insan Allah katında değerlidir.⁵¹ Mezkûr manada bir yorumu da Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî yapmaktadır. Müfessire göre Allah'ın rızık paylaşırması, hikmetini sadece kendi bildiği kanunlara bağlıdır. Dolayısıyla rızık, insanın Allah katında makbuliyetinin veya mağlubiyetinin bir işareti değildir.⁵²

Bu bağlamda müfessirlerin ilgili âyet bağlamında dünyada değerli kabul edilen şeylerin de Allah katında hiçbir makbuliyetinin olmadığına dikkat çekmişlerdir.⁵³ Zaten Zuhrûf sûresinin 33. âyetinde dünyanın ve dünyada kıymetli olarak addedilen şeylerin Allah nezdinde hiçbir değeri olmadığı açıkça beyan edilmektedir. Nitekim Allah; “وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً” “şayet insanların küfürde/inkarda birleşme ihtimali/tehlikesi bulunmasaydı” kafirlerin evlerinin tavanlarını, çıkacakları merdivenleri, evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da hep gümüşten yapacağını beyan etmektedir.⁵⁴ Sûrenin 35. âyetinde dünyadaki en değerli meta olan altın zikredilerek, kafirlerin evlerinin gümüşten yapılması ile yetinilmemiş, onların altına gark edilecekleri eklenmiştir.⁵⁵

⁵⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/794; Huvvâri, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'azîz*, 4/103; Semerkandî, *el-Bahru'l-'ulûm*, 3/207; Ayrıca bk. Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 7/212

⁵¹ Mâturîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 9/162.

⁵² Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 5/117.

⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/586. Mâturîdî, *Tevîlâtü ehli's-sünne*, 9/162; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/224; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27/210; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî: medâriku't-tenzil ve hadâiku't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1997), 3/271.

⁵⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/794; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/224; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 7/312.

⁵⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/794; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr

Müfessirlerin yorumlarından da anlaşılacağı üzere Kalvini-zmin ekonomik imkân eksenli değer söylemi Kur'ân tarafından kesin bir dille reddedilmektedir. Bilhassa nübüvvet gibi yüce bir payenin zenginlik kıstasıyla belirlenmesi haddi aşmaktır. Bunu sadece Allah belirler. İnsanların sosyal veya psikolojik olarak etkilenmeleri ve küfre meyiletme ihtimalleri olmasa Allah kâfirleri gümüş ve altına boğardı. Zira bunların Allah katında ve kulun değerli olması bakımından hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur.

2. Şûra Sûresi 27. Âyet

Makalemize konu olan Şûra sûresi 27. âyette insanlara fazla rızık verilmesi halinde yeryüzünde haddini aşacaklarını ifade edilmektedir. Çalışmamızı ilgilendiren yönü, insanın sahip olduklarının sosyal hayatın düzeni için en ideali olduğuna dair yorumlardır. Söz konusu âyetin lafzı ve meâli şöyledir:

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ نُنزِّلُ بَقْدَرٍ مَّا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ

“Allah kullarına rızık bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat O, (rızık) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının haberini alandır, onları görendir.”

Mezkûr âyete dair müfessirlerin yorumuna geçmeden önce rızık azlığı veya çokluğu ve bunun bağıntıları konusunda dile getirilen fikirlerin zikrinin konunun anlaşılmasına vesile olacağı kanaatindeyiz. Zira rızık artması veya azalmasının mahiyeti konusunda farklı kanaatler vardır.

2.1. Rızıkın Mahiyeti

Mu'tezile'ye göre rızık, kulun girişim ve çabasıyla doğru orantılıdır ve bu konuda İlâhî bir müdahale söz konusu değildir.⁵⁶ Eş'ârilere göre kul faaliyet konusunda özgür olsa da, bu onun, Allah'ın kendisine ezelde takdir etmiş olduğu rızık ölçüsüne yaklaşmasına vesile olur. Mâturîdilere göre ise rızık, Allah'ın tabiatı koy-

(Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1973), 397.

⁵⁶ Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 146; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-Ĥamse*, 786; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muġnî*, 11/28; Cüveynî, *Kitâbu'l-irşâd*, 307.

duğu kanunlar çerçevesinde kulun gayreti sonucu elde edilir. Ne var ki kulun yeteneği ve alanını bilen Allah, onun ne kazanacağını bilir. Dolayısıyla insan ne fazla ne de az rızkını tüketmeden dünyadan ayrılmaz.⁵⁷ Şia mezhebine göre rızık ezeli ilme göre takdir edilmiş ve Levh-i Mahfuz'da kayıtlıdır. Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir ve kalemin ilk olarak yazdığı şeyler de kişilerin rızkı ve ecelidir.⁵⁸ Çoğu Şii müellife göre her bireyin rızkı ezelde taksim edilmiştir ve insanlar rızkını tüketmek için dünyaya gelirler.⁵⁹

Müfessirler itaatin rızkı arttıracığına,⁶⁰ inkarın ise azaltacağına⁶¹ dair âyetlere istinaden rızkın değişim gösterebileceğini söylemişlerdir.⁶² Fakat bazı müellifler bu şekildeki âyetleri literal mahiyette değil, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirmek gerektiğini ifade etmişlerdir.⁶³

2.2. Rızkın Tahdidinin Sosyo Ekonomik Değeri

Bu başlıkta ise rızkın tahdidinin sosyal ve ekonomik anlamda değeri ele alınacaktır. Müfessirlerin bu konudaki yorumları kronolojik olarak zikredilecektir.

Mukâtil b. Süleyman herkese eşit seviyede rızık verilmiş ol-

⁵⁷ Nesefî, *Bahru'l-keîâm*, 58; Nesefî, *Tabsıratü'l-edille*, 2/279; Teftazânî, *Şerhü'l-akâid*, 223-225; Sâbüni, *Matüridiye Akaidi*, 151.

⁵⁸ Abdulkâhir el-Bağdâdi, *Usûlud-dîn*, 146-147.

⁵⁹ Ebu Cafer Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi* (Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 2005) 1/162-163; Abdülhâdi el-Fazlî, *Hulâsatu 'ilmi'l-keîâm* (Kum: Müessesetu Dâri'l-Maârif, 2007), 105-106; Seyfuddîn el-Muvahhid, *İman*, çev. İbrahim Özsoy (İstanbul: Hak Yayınları, ts.) 198-200.

⁶⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Ukberî, *el-İrşâd fî ma'rifeti huçecillâhi ala'l-ibâd* (Beyrut: Müessesetu Âli Beyt, 1995) 1/96; Âyetullâh Kâşifu'l-Gıta, *Caferi Mezhebi ve Esasları*, çev. Abdalbâki Gölpınarlı (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2006), 20-22.

⁶¹ İbrâhim 14/7; el-Ankebût 29/62; et-Talâk 65/3; Nüh 71/10-12.

⁶² el-Mâide 5/66; el-A'râf 7/96; en-Nahl 16/112.

⁶³ Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14/87; Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 2/163; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân, *Tefsiru'l-bahri'l-muhit*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 5/396; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/479; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006), 4/253.

⁶⁴ Ömer Özsoy, *Sünnetullah* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2018), 48-49; Zülfikar Durmuş, "Kur'an Bağlamında İmân-Rızık İlişkisi", *İslâmi Araştırmalar* 16/4 (2003), 587-588.

sa, yeryüzünde azgınlık yapacaklarını ifade eder.⁶⁴ Taberî'nin aktardığı rivayetlere göre bu âyet, dünyalık ve zenginlik talep eden bazı fakir müminler hakkında inmiştir. Allah, zenginlik verilmesi durumunda haddi aşmaları ve azmaları ihtimaline binaen kendi katındaki bir takdire göre rızık indirdiğini ve onlara kâfi miktarda lütfettiğini beyan eder.⁶⁵ Semerkandî Allah insanların tümüne sınırsız bir zenginlik vermiş olsaydı tümüyle boş kalırlar ve fesada başlardı, şeklinde yorumlar. Fakat onların rızıklarını kendilerinin kazanmalarını sağladı ve onlar için en uygun miktarda takdir etti.⁶⁶

Müfessir Tûsî'nin yorumuna göre Allah tüm insanlara nimet ve zenginlik açısından bolluk vermiş ve herkesi eşit yapmış olsaydı, nimete karşı nankör olur, birbirleriyle tefahüre girer, azgınlaşır ve haddi aşarlardı. Ayrıca birbirlerine iş gördüremezlerdi ve savaş baş gösterir, insanlar haramlar için mallarını harcarlardı. Allah, katındaki ilim ile insanların birbirlerine iş gördürebilmeleri için kimini kimine üstün yaptı ve maslahat gereği kimini zengin, kimini fakir yaptı ve sosyal hayat düzeni içinde işlemeye devam etti.⁶⁷

Zemahşerî âyetteki “بغى” bağı/haddi aşmayı zulüm olarak⁶⁸

⁶⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/770.

⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20: 509-510; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*: 8/317. Bu meyanda şöyle bir rivayet aktarır: “Seni azdırmayacak ve meşgul etmeyecek rızık en hayırlı rızıktır. Bir kula bir nimet verilmiş, kul da bunu Allah yolunda ve O'nun razı olduğu işlerde sarf ediyorsa, onun için hayır takdir edilmiştir. Diğer taraftan kula mal verilmiş ve onu sadece şehveti ve zevkleri için sarf ediyorsa onun için mal şer olmuştur.” Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 29/510.

⁶⁶ Semerkandî, *el-Baḥru'l-ülûm*, 3/196; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*: 8/316; Ayrıca bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Ruhi'l-Beyân* (b.y: Matbaatu Usmâniyye, 1330/1914), 8/219, 315.

⁶⁷ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 9/162; Muhammed Hüseyin et-Tabatabâi (ö. 1981) et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) yorumunun benzerini yapar ve, “insan kendisini zengin görünce azar,” (Alak, 7) âyetini de bu yoruma delil olarak ekler. Bk. Muhammed Hüseyin b. Muhammed Tabatabâi, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetu'l-A'lamî, 1997), 18/57.

⁶⁸ Bazı müfessirler âyetteki “بغى” bağı/haddini aşmayı İbn Abbas'a (ö. 68/687) matuf ikinci ev, ikinci elbise vs. olarak tefsir eder. Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 7: 194; İbn Atiyye, *el-Muḥarreru'l-vecîz*, 4/54; Ebû Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-'Ulûm, 2005), 9/40; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 7/287; Kurtubî İbn Abbas'a istinaden insanın azgınlaşmasını hep sahip olduğundan fazlasını talep etmesi olarak tefsir eder. Nitekim hadiste: “İnsanın iki vadisi dolusu altını olsa üçüncüyü ister,” buyurulmaktadır. Bk.

tefsir etmiştir. Böyleleri başkalarına zulmeder, küstahlaşır ve nan-körleşirler. Bunun en güzel örneği Karun'dur. Zenginlik genellikle tekebbüre, tekebbür de fesada sebep olur. Âyetin sonundaki “خير بصير” ibaresi Allah'ın insanların hali ve kişiliğine hangi durumun uygun olduğunu bilmesi ve onun için iyi olanı takdir etmesine işaret etmektedir. Eğer insana çok verirse azgınlaşır, fazla kısarsa (fakirleştirirse) bu sefer helak olur.⁶⁹

Fahredden er-Râzî (ö. 606/1210) “و لو بسط الله الرزق لعباده” ibaresini “şayet Allah kulların her istediklerini vermiş olsaydı” şeklinde anlamıştır. Allah kendisine dua edene icabet eder. Fakat eğer talep edilen isyan içeriyor ise bu duaya icabet edilmez ve yerine getirilmez. Müfessir aklen ve naklen zenginliğin insan için genellikle kötü olduğunu beyan eder. Nitekim Kur'ân: “İnsan kendisini zengin görünce azgınlaşır.” buyurmaktadır. Âyet zenginliğin azgınlık sebebi olduğunu ifade etmektedir. Aklî delil şöyledir: “Eğer bir kişi şerre meyilli fakat imkânları mahdut ise şer azdır, eğer imkânları varsa şer fazla olur. Zenginlik de imkân sağlar ve azgınlığa giden yolların vesileleri artar.”⁷⁰

Müfessir zenginliğin azgınlığa sebebiyet verip vermediğini⁷¹ sosyo ekonomik bağlamda ele alır. Eğer Allah tüm insanlara eşit miktarda rızık dağıtmış olsaydı o zaman kimse kimseye hizmet gör-düremezdi. Şayet böyle olsaydı kâinat harap olur, iyilikler/mesalih atıl olurdu.⁷² Müfessirin aktardığı diğer yoruma göre âyet Arapları muhatap almaktadır. Her ne zaman yağmurlar bollaşmış ve dolayı-

Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-ğur'ân*, 16/27.

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/408.

⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/171; Benzer yorumu Zemahşerî yapmıştır. Şöyle ki: Şayet; “bazı insanlar farklı şartlarda (ferahlık veya fakirlik içinde olmasına rağmen) azgınlaşmaktadırlar, Allah niçin onlara azgınlık yapmayacakları hali takdir etmedi?” denirse, bağyin (haddi aşmanın) zenginlikle birlikte daha fazla görülebildiğini söyleriz. Bu nedenle Allah rızkın artması/zenginlik ile azgınlık artar demıştır. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/408.

⁷¹ Müfessir icap ettirmek fiilini kullanır. İbare şu şekildedir. “كان التوسع موجيا للطغيان” Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/172.

⁷² İbare şu şekildedir. “تعطلت المصالح” Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/172.

sıyla çimenler ve otlaklar artmışsa soygunculuk ve gasp olayları da çoğalmıştır.⁷³ Üçüncüsü, eğer insanın maddi imkânları ve gücü artarsa, fitratında var olana yani tekebbüre meyleder ve haddini aşar.⁷⁴ Diğer taraftan insanın imkânları azaldığında taati ve tevazusu artar.⁷⁵ Müfessir Râzî'nin tefsirinden edindiğimiz iki önemli sonuç hasıl olmuştur. İlki, rızkın bolluğu genellikle şerre vesiledir, zira imkân varsa eylem mümkündür. Eğer imkân sınırlı ise eylem de sınırlıdır. İkincisi, Allah yeryüzünde fesadın yayılmasına razı değildir ve rızkı ona göre tekdir eder.

Süleyman Ateş bağlam ekseninde kısmen farklı bir yorum yapmıştır. Konumuz olan âyetin bir öncesinde Allah inanan ve iyi işler yapanların dualarını kabul edeceğini ve fazlından onlara vereceğini beyan eder. “Hal böyleyken Allah neden onların dualarını kabul etmedi de çoğu Müslüman yoksulluk içindeydi?” şeklinde bir soru gelebilir. Bunun gerekçesi fazla malın haddi aşmaya sebep olmasıdır. Zira Allah kullarının durumlarını en iyi bilendir. Kulun durumuna ve manen yükselmesine hangisi vesile olacaksa onu takdir eder. Zenginlik ruhun manen alçalmasına ve meziyetlerini yitirmesine sebebiyet verebilir.⁷⁶

Rızkın tahdidinin hikmetine matuf dile getirilenleri özetler mahiyette çağdaş bir yorumu zikrederek başlığı hitama erdirmek isteriz. Dünya hayatındaki imkânların kullar arasında hangi ölçüye göre paylaştırıldığı hususunda salt akıl ile sağlıklı bir sonuca ulaşılması mümkün görünmemektedir. Fakat sosyo ekonomik hayatın ve dünya nizamının devamı için insanlar arasında bolluk ve eşitliğin vaki olması lehte değil, aleyhte olurdu. Allah dünya hayatında her-

⁷³ Benzeri bir tefsiri Beydâvî yapar. Yağmur bollaşıp mera ve otlaklar arttığında Araplar birbiriyle savaşmış, kıtlık olduğunda ise hayvanlarının karnını doyurmak için otlak arayışına girmişlerdir. Beydâvî. *Envâru't-tenzîl*, 5/81.

⁷⁴ Benzer şekilde Beydâvî şöyle der: “لبغي بعضهم على بعض استلاء و استعلاء و هذا على الغالب” “Birbirlerine istila ve büyüklenmek suretiyle zulmederlerdi. Çoğunlukla da bu böyledir” Beydâvî. *Envâru't-tenzîl*, 5/81. Ayrıca bk. Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/255.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/172.

⁷⁶ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 8/197.

kese zekâ, yetenek, servet gibi nimetleri bol ve eşit biçimde vermiş olsaydı insanlar kendini geliştirme kaygısı taşımaz; düzenli bir çalışma hayatı, imkânların paylaşılması için bir denge ve sistem arayışı ve dolayısıyla düzen olmaz, medeniyetler kurulamaz ve dünyayı bir kargaşa sarardı. Kullarının durumunu bilen ve gören yüce Allah rızkı kendi dilediği ölçüye göre vermektedir. Kulun bu ölçüyü idraki mümkün değildir; ama kulun görevi, dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak imkânları elde etmek için elinden gelen tüm çabayı harcamak ve kendisine verilen imkânları doğru bir şekilde değerlendirmektir.⁷⁷ Her ne kadar insanların bol rızık ve zenginliğe kavuşunca azgınlık ve taşkınlık yaptıkları ve zenginlerin toplumların çöküşlerinde etkin bir rol aldıkları Kur'ânî bir beyan olarak ifade edilmişse de haddizatında zenginlik veya bolluk mutlak bir şekilde kötü olmayıp, çöküşün temel etkeni de değildir. Eğer toplum, dini emirler ekseninde sosyo ekonomik sorunları denetleyebilecek ahlâkî ve hukukî araçları geliştirebilir ve adaleti kaim edecek şekilde davranılabilirse, zenginlik/refah kötü bir olgu olmaktan çıkar, toplumdaki her bireyin istifade edebilecekleri iyi bir olguya dönüşür. Hatta Kur'an'ın iman edip salih amel işleyen ve hataları için bağışlanma dileyip tevbe edenlere "dünyada rahmet, bol rızık ve bereket"⁷⁸ vadedilmektedir.⁷⁹

Müfessirlerin bu konudaki yorumları kısmi farklılık arz etmiş olsa da genel olarak iki husus tebarüz etmiştir. Âyetin lafzında açıkça vurgulandığı üzere, insanlara rızkın bol verilmesinin yeryüzünde azgınlıklarına sebep olacağı çoğunluğun yorumudur. Diğer yoruma göre ise insanların ekonomik anlamda eşit olması iş bölümünün ortadan kalkmasına ve insanların ihtiyaç duyduğu bazı iş alanlarının yok olmasına ve toplumsal düzeni ifsat etmesine se-

⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* 25/92-93; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 4/749.

⁷⁸ Bk. A'raf 7/96; Yunus 10/62-64; Hud 11/52; Nur 24/55; Nuh 71/10-12; Talak 65/2-3.

⁷⁹ Detaylı bilgi için bk. Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 221-222.

bebiyet verecektir.

Sonuç

Merfû bir rivayette Hz. Peygamber (a.s) pazar fiyatlarına müdahale edilmesi talebini reddeder ve fiyatları Allah'ın belirlediğini beyan eder. Kelamcıların kâhir ekseriyeti bu hadise istinaden Allah'ın fiyatları direkt belirlediğini dile getirmişlerdir. Mu'tezile'ye mensup kelamcılar insanların aleyhine olan fiyat artışında insanın da âmil olduğunu beyan ederken, Ehl-i Sünnet âlimleri tek âmilin Allah olduğunu, insanlar veya diğer olguların değişimde vesile olduğu görüşünde mutabık kalmışlardır.

Kelamcılar Allah'ın fiyatlara direkt müdahalesiyle sosyo ekonomik gelişmeleri de etkilediğini söylemişse de İbn Haldun ve Adam Smith gibi isimler Allah'ın sosyal hayatı tanzimini iş bölümü temelinde yorumlamışlardır. Bazı kelamcılar da mutabık olduğu söz konusu yoruma göre sosyal hayatın devamı için insanlar arasında iş bölümünün varlığı zorunludur. Zira insanların temel ihtiyaçları ve çıkar güdüleri vardır ve bunları temin etmek için karşılıklı iş bölümüne muhtaçtırlar. İnsanların bu ihtiyaç ve güdülerini var eden de Allah olduğu için sosyal hayatın devamı ve düzenini sağlamış olmaktadır.

Tefsir literatürünü mezkûr yorumlar ekseninde incelediğimiz zaman Allah'ın fiyatlara müdahalesinin hiç dile getirilmediğini görmekteyiz. Bunun sebebi, muhtemelen söz konusu olguya dair âyetlerin olmamasıdır. Fakat Allah'ın iş bölümü ekseninde sosyal hayatı tanzim ettiği müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Özellikle Zührûf sûresi 32. âyet bağlamında müfessirler insanların sahip olduğu ekonomik ve sosyal farklılığın insanlığın maslahatı için gerekli olduğunu vurgulamışlardır. Eğer Allah herkesi ekonomik olarak eşit yaratmış olsaydı kimse kimsenin işlerini görmez sosyal hayat bozulur ve anarşi olurdu. En çok zikredilen bu yorumun yanı sıra konumuz olan âyet efendi-kölelik diyalektiğinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bizce efendi-köle yorumuna mesnet edinilen kavramın kökenine matuf açıklamalar isabetli olmamıştır. Âyetin genele teş-

mil edilerek karşılıklı iş bölümü/hizmet üretme ve maişetini temin etme eksenli açıklaması daha doğru olacaktır.

Yine konumuz olan Zuhruf sûresi 32. âyet bağlamında insanın ekonomik imkânının Allah katındaki değerini belirlemediği yorumunun önemli olduğunu ifade etmek gerekir. Mamafih, nübüvvet gibi bir payenin zenginliğe koşut değerlendirilmesi ve müşriklerin bu meyandaki söylemleri haddi aşmak anlamına gelmektedir. İnsanların maişetini belirleyen Allah daha üstün bir olgu/makam olan nübüvvet kimin liyakatinin olduğunu belirlemeye mutlak şekilde kadirdir.

Tefsir literatürünün Şûra sûresi 27. âyeti özelinde rızkın tahdidini de sosyo ekonomik bağlamda değerlendirdiğini beyan etmemiz gerekir. Müfessirlerin çoğunluğu insanlara kesb olmadan verilecek eşit ve bol rızkın sadece azgınlığı ve ifsadı arttıracığını belirtmişlerdir. Zenginlik insanın fitratında var olan tekebbürü, tekebbür de bağı/haddi aşmayı harekete geçirir. Özellikle Fahreddîn er-Râzî, Beydâvî ve Nesefî gibi müfessirler zenginliğin sahip olunan imkânları artıracığına dikkat çekerler. İmkân varsa ifsada giden yollarda tesahül/kolaylaştırma vakidir. Şayet aynı kişi fakir olsaydı, imkânları ve ifsada sebebiyet verecek araçları sınırlı olacaktı. Bu nedenle ki, zenginlik genellikle kul için kendini kontrol edememe sebebi olabilir. Ayrıca Allah her kul için hangi miktardaki rızkın daha iyi olacağını bildiği için en iyisini takdir eder. Her ne kadar müfessirlerin zikrettiği gibi zenginlik alekser kişinin dünyaya meyletmesine ve kendini kontrol edememeye/haddini aşmaya sebebiyet veriyorsa da zenginliğin bizzat kendisinin kötü olmadığını eklemek gerekir. Eğer servet dinin salık verdiği ahlâkî ve hukûki mekanizmalarla kontrol edilebilirse toplumun lehine kullanımı mümkün olacaktır. Bu surette servetin adil paylaşımı toplumda feraha ve refaha vesile olacaktır.

Kaynakça

- Abay, Ahmet. *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru'l-Kur'an*. thk. Mustafa Müslim Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1989.
- Abdülcebbâr, Kadî Ebu'l-Hasan. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîdi ve'l-'adli*. thk. Muhammed Mustafa Hilmi. 20 Cilt. Kâhire: el-Müessesetu'l-Mısriyye, ts.
- Abdülcebbâr, Kadî Ebu'l-Hasan. *Şerhu Usûli'l-Hamse*. thk. Abdulkerîm Osman. Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1996.
- Ahmed b. Hanbel. *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 4 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtubâ, ts.
- Arslan, Mahmut. "İktisat Sosyolojisi Bakımından Adam Smith". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/2 (1991), 153-210.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 11 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *et-Temhid*. Beyrut: Müessesetu'l-Kütübis's-Sekâfiyye, 1957.
- Barber, Wilhelm. *History of Economic Thought*. London: Penguin, 1972.
- Bardakçı, Sefa. "Mezheplere Göre Hür İrade ve Fiyat İlişkisi". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 3/1 (2010), 105-128.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hasan b. Mesûd. *Tefsîru'l-Begavî: Me'âlimu't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1989.
- Beydâvî, Nâsıruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl: Tefsîru'l-Beydâvî*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Brennan, Harry Grignon&Waterman&Anthony Michael Charles. *Economics and Religion: Are They Distinct?*. Boston: Kluwer Academic Press, 1994.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru Ruhi'l-Beyân*. b.y.: Matbaatu

- Usmâniyye, h. 1330/1914.
- Clark, John Bates. *The Distribution of Wealth*. London: The Macmilan Company, 1908.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf. *Kitâbu't-ta'rîfât*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, ts.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Adullah b. Yûsuf. *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâidi'l-edilleti fî usûli'l-'itikâd*. thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih. Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009.
- Çelik, Ömer. *İktisat ve Ahlak*. İstanbul: Liberte Yayıncılık, 2003.
- Çitil, Abdulkadir. "Ehli Sünnete Göre Rızık". *Gümüşhane Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 8/8 (Haziran 2019), 20-34.
- Dâvudî, Tayyib. "Taksîmu'l-'amel: el-Yedu'l-hafiyye inde ve'l-hâfizu'l-iktisâdi beyne İbn Haldûn ve Adam Smith". *Mecelletu 'Ulûmu'l-İnsâni* 13/2 (2005), 1-14.
- Durmuş, Zülfikar. "Kur'an Bağlamında İmân-Rızık İlişkisi". *İslâmî Araştırmalar* 16/4 (2003), 582-595.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eş'âs. *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf. *Tefsîru'l-bahri'l-muht*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1993.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil. *el-İbâne an usûli'd-dîn*. thk. Sâlih b. Abdullah el-'Useymîn. Riyad: Medâru'l-Müslim li'n-Neşr, 2011.
- Fazlî, Abdulhâdî. *Hulâsatu 'ilmi'l-kelâm*. Kum: Müessesetu Dâri'l-Ma'ârif, 2007.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelam Açısından İnsan ve Fülleri*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1979.
- Gül, Ali Rıza. "İslam İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010): 27-78.
- Halil b. Ahmed, Ebu Abdurrahman el-Ferâhidî. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Abdulhamid Hendevî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye,

2003.

- Harrison, Peter. "Adam Smith and The History of The Invisible Hand". *Journal of the History of Ideas* 72/1 (2011). 29-49.
- Huvvâri, Hüd b. Muhakkem. *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'azîz*. thk. Belhâc b. Said Şerifi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdullah b. Gâlip. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdusselam Abduşşâfi. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed el-Hemedânî. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr. *Mücerredü Makâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. Nşr. Daniel Gimaret. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2004.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Sellâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1973.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002.
- İcî, Adüduddîn Abdurrahman b. Ahmed. *Mevâkıf fî ilmi'l-keâm*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kutub, ts.
- Kallek, Cengiz. "İhtikâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 560-565. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Karaman, Hayrettin – Çağrıcı, Mustafa – Dönmez, İbrahim Kâfi-Gümüş, Sadreddîn. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 3. Basım, 2007.

- Kâşifu'l-Gıta, Âyetullâh. *Caferi Mezhebi ve Esasları*. çev. Abdulbâki Gölpınarlı. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2006.
- Kazgan, Gülten. *İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.
- Kuleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Ya'kûb. *Usûlu'l-Kâfi*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 2005.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Hişâm Semir el-Buhârî. 21 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1372/1952.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'an*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.
- Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed. *Tevlâtu ehli's-sünne: tefsîru'l-Mâturîdî*. thk. Mecdî Basillûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn: Tefsîru'l-Mâverdî*. thk. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mert, Muhit. "Kelam İlminde Fiyat Konusundaki Tartışmalar: Bâkılânî ve Kâdı Abdulcebbâr Örneği". *EKEV Akademi Dergisi* 15/2 (1998), 161-171.
- Mevdûdî, Ebu'l-'Alâ. *Tefhimu'l-Kur'an*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Muhammed Şehhâte. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 1423/2002.
- Muvahhid, Seyfuddîn. *İman*. çev. İbrahim Özsoy. İstanbul: Hak Yayınları, ts.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Tefsîru'n-Nesefî: Medâriku't-tenzîl ve hadâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1997.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Bahrü'l-kelem*. thk. Veliyyuddîn Sâlih el-Farfûr. Dımaşk: Mektebetu Dâru'l-Farfûr, 2000.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tabsiratü'l-edille fi*

- usûli'd-din*. Nşr. Hüseyin Atay, Saban Ali Düzgün. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Nielsen, Wilhelm. *The Theology of Calvin*. Cambridge: James Clark Cooperation, 2002.
- Okumuş, Ejder. "İbn Haldun'da Kur'an'ı "Sosyolojik" Okuma", *Diyanet İlmî Dergi, -Kur'an Özel Sayısı- 2/53* (Ankara 2012), 331-366.
- Önday, Özgür. *Dinlerin Ekonomisi*. Ankara: Karınca Yayınları, 2017.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2018.
- Pezdevî, İmam Ebu Yusr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. trc. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınlan, 1988.
- Platon. *Devlet*. çev. Yılmaz Dağlı. İstanbul: Anonim Yayıncılık, 2016.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-ğayb: Tefsîru'r-Râzî*. 32 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr Li't-Tabaa ve'n-Neşr, 1981.
- Sa'lebî, Ebu İshak Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân: Tefsîru's-S'alebî*. thk. Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, 2002.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmûd. *Kitâbu'l-bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usûli'd-dîn*. thk. Fethullah Halif. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif bi Mısır, 1969.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmûd. *Matüridiye Akaidi*. trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yayınları, 2000.
- Sadr, Muhammed Bâkır. *İslâm Ekonomi Sistemi*. çev. Mehmet Keskin – Sadettin Ergün. Ankara: Rehber Yayınları, 1993.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed İbrahim. *Tefsîru's-Semerkindî: Bahru'l-'ulûm*. thk. Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Sıddîkî, Mazharuddin. *Kur'an'da Tarih Kavramı*. trc. Süleyman Kalkan. İstanbul: Pınar Yayınları, 1990.
- Sincer, Esra. "İktisat ve Din İlişkisi: Literatür Değerlendirmesi Zihinsel Arka Plan ve Kurgu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/3 (2017), 927-944.

- Smith, Adam. *Ahlaki Duygular Kuramı*. çev. Derman Kızılay. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- Smith, Adam. *The Theory of Moral Sentiments*. Sao Paulo: Metalibri, 2006.
- Smith, Adam. *Ulusların Zenginliği*. çev. Haldun Derin. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezu Hicr li'l-Buhûs, 2004.
- Tabatabaî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed. *el-Mizân fi't-tefsîri'l-Şur'ân*. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-A'lamî, 1997.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiye, 2001.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. Hasan. *Mecmeu'l-beyân fi't-tefsîri'l-Şur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'Ulûm, 2005.
- Tarakçı, Muhammed. "Kalvinizmde Kader Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 19/2 (2010), 93-119.
- Tatar, Hüsniye Canbay. "Din ve Kapitalizm". *Journal of Economy Culture and Society* 45/1 (2012), 149-168.
- Teftazânî, Mes'ûd b. Ömer b. Abdulah Sadu'ddîn. *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ. Kâhire: Mektebetu'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1988.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa. *Sünenu't-Tirmîzî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, 2001.
- Torun, İshak. "Kapitalizmin Zorunlu Şartı: Protestan Ahlak". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 3/2 (2002), 89-98.
- Tûsî, Ebu Cafer Muhammed b. Hasen. *el-İktisad el-hâdî ila tarîki'r-raşâd*. Tahran: Mektebetu'l-Câmia, h. 1400.
- Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fi't-tefsîri'l-Şur'ân*. thk. Şeyh Âğa et-Tahrânî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, ts.

- Ukberî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *el-İrşâd fî ma'rifeti huçecillâhi ala'l'ibâd*. 2 Cilt. Beyrut: Müesssesetu Âli Beyt, 1995.
- Ülgener, Sabri Fehmi. *Darlık Buhranları Ve İslam İktisat Siyaseti*. Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
- Von Hayek, Friedrich August. *The Constitution of Liberty*. USA: University of Chicago Press, 1960.
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı*. çev. Milay Köktürk. Ankara: Bilgesu Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Yalçın, Aydın. *İktisadi Sistemler ve Doktrinler Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınevi, 1983.
- Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006.
- Yıldırım, Arif. "Kelâm Açısından Fiyatların Yükselişi ve Düşüşü". *EKEV Akademi Dergisi* 15/2 (1998), 147-160.
- Zeccâc, Ebu İshâk İbrahim. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*. thk. Abdulcelil Şulbî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haqâiki gavâmidî't-tenzîli ve 'uyûni'l-eqval fî vucûhi't-te'vîl*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Abikan, 1998.

The Matter of Allāh's Regulation of Socioeconomic Life in the Context of Tafsīr Literature

Summary

In a marfū' ḥadīth the prophet Muḥammad (peace and blessings of Allāh be upon him) refuses to demand the intervention of price and declares that Allāh determines the price of goods. The most of theologians express that Allāh determines the price of goods directly based on this ḥadīth. Although the theologians who are members of al-Mu'tazila express that humans are active factors in increasing price against society, the Ahl al-Sunna theologians agreed that Allāh is the only factor and human and the other phenomena are means of changes.

Although theologians say that Allāh affects the socioeconomic improvement by determining the price of goods directly, some sociologists and economical sociologists like Ibn Khaldun and Adam Smith comment that God determines the social life, especially for the work-sharing. As some theologians agreed with the mentioned commentary, for permanence of social life, the work sharing between human beings is compulsory. For, there are basic need such as the shelter, the nutrition, the protection. The interest motive and the work sharing meets this requirements. As for Allāh, he is the creator of this needs and so, he motives in this manner the regulation and the continuity of social life.

When we analyze the literature of tafsir we notice that there are no passages mentioning that the price of goods is determined by Allāh. The reason is probably the lack of verses which are specific to this matter. However, Allāh's regulation of social life special to work-sharing appears like the most exegetes comment. Especially commentators express that the people owned economical and social diversity is compulsory for their favor. If Allāh makes all people equal and wealthy there wouldn't be employed in some work areas. But the work is an obligation which assures the continuity of human life and avoids chaos and anarchy in society. Although mentioned opi-

nion the opinion of most exegetes some of them put into words that Allāh has made this diversity in order to test (al-*imtihān*) human beings. Likewise in the context of the 27th verse of the sūra named al-*shūrā*, the restriction of sustenance has been interpreted in the correlation of social life order.

We must declare that commentary literature has evaluated the sustenance limitation in the 27th verse of al-*shūrā* which is specific to the socio-economical context. The most commentators says that the fact of giving equitable and plenty sustenance without any work provided would increase mischief and rut. The wealth activates haughtiness and this latter activates the mischief. Especially the commentators such as Fahraddīn al-Rāzī, al-Baydavī and al-Nasafī call attention to that the wealthy have facilities. If there is facility there is also ease for mischief ways. Indeed, for a poor person the ways cause to the mischief would be limited. While for a rich person, his wealth generally can be a reason for the inability to control himself. Although, according to the commentators, the wealthy can be a reason for inability to control oneself but it is need to add that the wealth is not bad. If the rich persons can control themselves thanks to the rules recommend by the religion and the law it would be possible for them to use their wealth in favor of society. Thus the fair sharing of wealth will be conduce to social welfare.

Keywords: Tafsīr, verse, tafsīr literature, social life, regulation, sustenance.